

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΝΑΞΙΩΝ ΣΤΟ ΓΚΕΡΛΙΤΖ ΤΟ 1917

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ Α. ΚΟΥΤΕΛΙΕΡΗΣ

Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Φαρμακοποιός

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζουμε τις πρώτες ηχογραφήσεις λαογραφικού ενδιαφέροντος, στις οποίες καταγράφηκαν Ναξιώτες στο Γκέρλιτζ της Γερμανίας το 1917, κατά τη διάρκεια της ιδιότυπης αιχμαλωσίας του Δ' Σώματος Στρατού στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο. Από την Πρωσική Επιτροπή Φωνογράφου ηχογραφήθηκαν ο Αντώνης Ζαφείρης εξ Απειράνθου, ο οποίος διηγείται ένα παραμύθι, ηχογραφημένο σε δίσκο 78 στροφών και ο Παναγιώτης Ρεσσόπουλος που τραγουδά τέσσερα τραγούδια, ηχογραφημένα σε κυλίνδρους. Για τον πρώτο, παρουσιάζουμε πλήρη βιογραφικά στοιχεία που έχουν επιβεβαιωθεί στη Νάξο. Για τον δεύτερο, το μόνο διαθέσιμο στοιχείο είναι η αναγραφή του σε χειρόγραφο τού τύπου κατοικίας του (Νάξος). Ως εκ τούτου, η έρευνα είναι ανοιχτή ως προς τη σχέση του με το νησί.

Λέξεις κλειδιά: Πρώτη ηχογράφιση, Γκέρλιτζ, Νάξος, τραγούδια, παραμύθια.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το 1916, την εποχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα ζούσε τον Εθνικό Διχασμό¹. Από τη μία ήταν ο φιλογερμανός βασιλιάς Κωνσταντίνος και από την άλλη ο Ελευθέριος Βενιζέλος που επιθυμούσε την ένταξη της Ελλάδος στην Αντάντ. Ήδη από το 1915 ο Βενιζέλος είχε παραιτηθεί από την πρωθυπουργία, ενώ το κόμμα του (Κόμμα Φιλελευθέρων) απείχε από τις εκλογές του 1915, τις

¹ Η παρούσα εργασία δεν εστιάζει στα ιστορικά γεγονότα, αλλά τα παρουσιάζει συνοπτικά, έτσι ώστε να καταστεί σαφές το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα το αντικείμενο της μελέτης. Άλλωστε, υπάρχουν πολλές ιστορικές μελέτες για τη συγκεκριμένη περίοδο, στις οποίες μπορεί να ανατρέξει ο αναγνώστης που επιθυμεί βαθύτερη και ευρύτερη ιστορική γνώση. Ενδεικτικά: Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920* (τ. Α-Β'), Ικαρος, Αθήνα 1970, Γ. Μαυρογορδάτος, *Ο εθνικός διχασμός*, Πατάκης, Αθήνα 1915.

οποίες κέρδισε το Κόμμα Εθνικοφρόνων, το οποίο σχημάτισε φιλοβασιλική κυβέρνηση. Οι Αγγλογάλλοι της Αντάντ εισέβαλαν το 1916 στη Θεσσαλονίκη. Μετά την παράδοση του οχυρού Ρούπελ από τον τότε στρατηγό Ι. Μεταξά στους Γερμανούς και τους Βούλγαρους, ο σύμμαχος των Γερμανών βουλγαρικός στρατός εισέβαλε στις 18 Αυγούστου 1916 στην ανατολική Μακεδονία, περικυκλώνοντας την Καβάλα. Μπροστά στο ενδεχόμενο της αιχμαλωσίας από τους Βούλγαρους, ο συνταγματάρχης Ιωάννης Χατζόπουλος, επικεφαλής του Δ' Σώματος Στρατού, συμφώνησε για την παράδοση του Σώματος στους Γερμανούς και τη μετακίνησή του στη Γερμανία, όπου θα παρέμενε σε μια ιδιότυπη αιχμαλωσία, μέχρι το τέλος του πολέμου. Έτσι, στις 22 Σεπτεμβρίου 1916 στην πόλη Γκέρλιτς της πρώην Ανατολικής Γερμανίας έφτασαν με τρένο από τη Δράμα 6.100 Έλληνες στρατιώτες, 430 αξιωματικοί, δυνάμεις της Ελληνικής Χωροφυλακής, στρατιωτικοί υπάλληλοι, 93 γυναίκες αξιωματικών και 5 παιδιά². Έζησαν εκεί για δυο και πλέον έτη με διαφορετικό βαθμό ενσωμάτωσης στην τοπική κοινωνία (υπήρξαν γάμοι, πολλοί άσκησαν επαγγελματική δραστηριότητα, δημιουργήθηκαν ορχήστρες, εξεδόθη ελληνική εφημερίδα κ.ά.), και οι περισσότεροι επέστρεψαν στην Ελλάδα μετά τη λήξη του πολέμου το 1918.

Μεταξύ των ανδρών υπήρχαν και αρκετοί από τη Νάξο. Με βάση (α) μια έρευνα του Γ. Μανωλά («Ορεινός Αξιώτης»)³, (β) την έρευνα του Ν. Λεβογιάννη⁴ αλλά και (γ) την προσωπική μας έρευνα, οι μέχρι τώρα επιβεβαιωμένοι Ναξιώτες στο Γκέρλιτς παρατίθενται στον ακόλουθο πίνακα των 42 προσώπων⁵:

ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΤΡΩΝΥΜΟ	ΚΑΤΑΓΩΓΗ
ΑΝΔΡΗΣ	ΣΤΑΜΑΤΗΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΚΩΜΙΑΚΗ
ΒΑΛΛΗΝΔΡΑΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	
ΒΑΛΛΗΝΔΡΑΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		ΤΡΑΓΑΙΑ
ΒΕΝΙΕΡΗΣ	ΙΑΚΩΒΟΣ		ΓΛΥΝΑΔΟ
ΒΛΑΚΟΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	ΦΛΩΡΙΟΥ	ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ
ΒΛΑΚΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	ΦΛΩΡΙΟΥ	ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ
ΒΛΗΣΙΔΗΣ			ΤΡΑΓΑΙΑ
ΒΡΟΥΤΣΗΣ	ΙΑΚΩΒΟΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΓΛΥΝΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		
ΖΑΦΕΙΡΗΣ	ΑΝΤΩΝΙΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΥ	ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΗΣ	ΑΝΤΩΝΙΟΣ		ΑΓΕΡΣΑΝΙ
ΚΟΤΤΑΚΗΣ	ΣΤΕΦΑΝΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΚΟΥΜΕΡΤΑΣ	ΓΙΑΓΚΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΥ	ΚΟΡΩΝΟΣ

² Γ. Αλεξιάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Κυριακίδης, Αθήνα 2015.

³ <https://orinosaxotis.blogspot.com/2015/11/1917.html> (προσβάσιμο στις 6/2/2025).

⁴ Ν. Λεβογιάννης *Νεότερη Ιστορία της Νάξου 1800-2000*, Τόμος Β', Τεύχος 3°, Αθήνα 2016, σελ. 71.

⁵ Ο παραπάνω πίνακας δεν είναι οριστικός, αλλά επιδέχεται διορθώσεις και συμπληρώσεις.

ΚΟΥΜΕΡΤΑΣ	ΜΑΤΘΑΙΟΣ		ΚΟΡΩΝΟΣ
ΚΟΥΜΕΡΤΑΣ	ΙΑΚΩΒΟΣ		ΚΟΡΩΝΟΣ
ΚΡΑΣΣΑΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΙΩΑΝΝΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΗΣ	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ		ΚΟΡΩΝΟΣ
ΛΕΓΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	Β.	ΚΟΡΩΝΟΣ
ΛΙΟΦΑΓΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΜΑΖΑΥΛΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ		ΜΟΝΟΙΤΣΙΑ
ΜΑΝΔΗΛΑΡΑΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		ΚΟΡΩΝΟΣ
ΜΑΝΙΟΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΜΑΝΩΛΑΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	Γ	ΚΟΡΩΝΟΣ
ΜΑΡΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ		ΚΕΡΑΜΙ
ΜΑΡΟΥΛΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΠΑΝΤΕΛΗ	ΠΟΤΑΜΙΑ
ΜΑΡΟΥΛΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		ΠΟΤΑΜΙΑ
ΜΟΥΝΔΡΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΧΑΡΙΔΗΜΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΜΠΑΡΔΗΣ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ	ΚΩΜΙΑΚΗ
ΜΠΟΥΣΟΥΝΗΣ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ	ΦΙΛΟΤΙ
ΜΥΛΩΝΑΣ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ		ΚΩΜΙΑΚΗ
ΜΥΛΩΝΑΣ	ΜΙΧΑΛΗΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΚΩΜΙΑΚΗ
ΞΕΝΑΚΗΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ		ΣΑΓΚΡΙ
ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΑΝΤΩΝΙΟΥ	ΚΟΡΩΝΟΣ
ΣΑΛΤΕΡΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ		ΤΣΙΚΑΛΑΡΙΟ
ΣΑΛΤΕΡΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΜΑΤΘΑΙΟΥ	ΤΡΑΓΑΙΑ
ΣΑΡΡΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ
ΣΕΡΓΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΙΩΑΝΝΟΥ	ΓΛΥΝΑΔΟ
ΣΟΦΙΚΙΤΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ		ΣΑΓΚΡΙ
ΦΑΚΙΝΟΣ	ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ		ΚΟΡΩΝΟΣ
ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΑΠΕΙΡΑΝΘΟΣ
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΑΝΤΩΝΙΟΥ	ΚΩΜΙΑΚΗ
ΧΩΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	ΙΩΑΝΝΟΥ	ΚΩΜΙΑΚΗ

2. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ

Οι γερμανικές αρχές «εκμεταλλεύτηκαν» την παρουσία αιχμαλώτων και οργάνωσαν ένα πρόγραμμα ηχογραφήσεων μουσικού και γενικότερα λαογραφικού ενδιαφέροντος. Οι ηχογραφήσεις αυτές έγιναν αρχικώς σε κυλίνδρους, κυρίως το 1917. Σύμφωνα με τον ερευνητή των ηχογραφήσεων στο Γκέρλιτς Κωνσταντίνο Ανδρικόπουλο⁶, την γενική εποπτεία του προγράμματος είχαν ο Καρλ Στουμφ (Karl Stumpf), ο οποίος ήταν διευθυντής της Πρωσικής Επιτροπής Φωνογράφου,

⁶ <http://www.paradoxon.gr/paramithi/goerlitz.html> (προσβάσιμο στις 6/2/2025).

καθώς και ο μουσικολόγος Γκέοργκ Σίνεμαν (Georg Schünemann). Το αποτέλεσμα αυτής της δουλειάς είναι περισσότερες από 1.000 ηχογραφήσεις, ενώ οι ελληνικού ενδιαφέροντος είναι γραμμένες σε 70 κυλίνδρους (από #653 έως και #722) με ένα, δύο, τρία ή και περισσότερα ηχογραφήματα ο καθένας. Οι κύλινδροι βρίσκονται σήμερα στο Ηχητικό Αρχείο του Χούμπολντ (Lautarchiv der Humboldt- Universität zu Berlin). Παράλληλα, έγιναν και ηχογραφήσεις σε δίσκους 78 στροφών από την εταιρεία Λίντστρεμ (Firma Lindström) από τον Βίλχελμ Ντέγκεν (Wilhelm Dögen) ενώ την εποπτεία των ηχογραφήσεων στο στρατόπεδο του Γκέρλιτς είχε ο Αουγκούστ Χάιζενμπεργκ (August Heisenberg). Οι ηχογραφήσεις ελλήνων στρατιωτών σε δίσκους έγιναν τον Ιούλιο 1917 και πλήρης κατάλογός τους έχει δημοσιευτεί από την Ντανιέλα Κρατς (Daniela Kratz)⁷. Ηχογραφήθηκαν 72 δίσκοι των 78 στροφών (από PK 993 έως και PK 1004) -οι περισσότεροι με ένα ηχογράφημα έκαστος-, αν και υπάρχουν λίγοι με περισσότερα ηχογραφήματα. Οι δίσκοι αυτοί σήμερα απόκεινται στο Εθνολογικό Μουσείο του Βερολίνου (Staatliche Museen zu Berlin), ενώ μέρος αυτών των πληροφοριών έχει δημοσιευθεί από την Δρ Σουζάνα Τσίγκλερ (Susanne Ziegler),⁸ αλλά και τον Κ. Ανδρικόπουλο⁹. Ο τελευταίος σημειώνει επίσης πως «για τις ηχογραφήσεις σε κυλίνδρους δεν έχουν διασωθεί έντυπα/πρωτόκολλα γραφομηχανής, όπως έχει γίνει με τις ηχογραφήσεις των δίσκων, μόνο κάποιες πρόχειρες, χειρόγραφες σημειώσεις σε δυο βιβλιάρια (το ένα για τα βυζαντινά/εκκλησιαστικά) και οι στίχοι των περισσότερων τραγουδιών είναι γραμμένοι από τους ίδιους τους στρατιώτες που ηχογραφούσαν»¹⁰.

Συνολικά, πρόκειται για ηχογραφήσεις κυρίως αφηγήσεων (παραμύθια, δείγματα λόγου) αλλά και τραγουδιών, τα οποία στην συντριπτική τους πλειονότητα ηχογραφήθηκαν χωρίς όργανα. Οι σχετικές πληροφορίες εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα από τη Ziegler, στο συνέδριο που έγινε στο Δίον τον Απρίλιο 1997¹¹, όπου ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπήρξε για ελάχιστες ηχογραφήσεις που περιείχαν μπουζούκι, αφού και αυτές θεωρήθηκαν ως οι παλαιότερες καταγρα-

⁷ Kratz ED., *Griechen in Görlitz 1916-1919 – Studien zu akustischen Aufnahmen des Lautarchivs der Humboldt - Universität zu Berlin*, 143-153, 2005, https://www.academia.edu/15330632/Daniela_Kratz_2005_Griechen_in_G%C3%B6rlitz_1916_1919_Studien_zu_akustischen_Aufnahmen_des_Lautarchivs_der_Humboldt_Universit%C3%A4t_zu_Berlin (προσβάσιμο 15/12/2024).

⁸ S. Ziegler (2006), *Die Wachs Zylinder des Berliner Phonogramm-Archivs*, 512 S., zahlreiche Fotos und Notenbeispiele + CD-ROM mit 981 S. Text Dokumentationen und 73 Klangbeispielen. Ethnologisches Museum, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz.

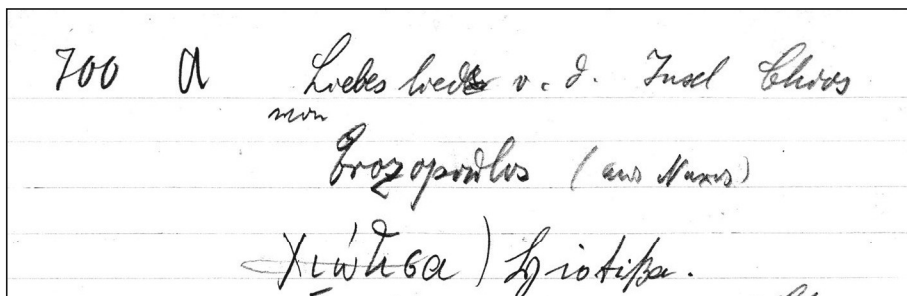
⁹ <http://www.paradoxon.gr/paramithi/goerlitz.html> (προσβάσιμο 6/2/2025)

¹⁰ <https://rembetiko.gr/t/%CE%B7%CF%87%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CF%81%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B6/47567/24> (προσβάσιμο 6/2/2025).

¹¹ S. Ziegler (1997), *Study Group on Historical Sources of Folk Music Themes: Historical Documents on Musical Relations across Ethnic and Cultural Borderlines - Archaic Musical Styles and Techniques in Historical Sources - Sound and Visual* (9-14 Απριλίου 1997 Dion Greece).

φές του συγκεκριμένου οργάνου¹² και αυτό ήταν πολύ σημαντικό σε συγκεκριμένους μουσικολογικούς και μουσικούς κύκλους. Πέρα από αυτό, όμως, ελάχιστο ενδιαφέρον υπήρξε στον ελλαδικό χώρο για τις υπόλοιπες ηχογραφήσεις, παρόλο το τεράστιο λαογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν¹³.

3. ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ ΝΑΞΙΩΝ

Εικόνα 1: Χειρόγραφο του Χάιζενμπεργκ για την ηχογράφιση Ρεσσόπουλου #700α, όπου αναγράφεται η λέξη Νάξος.

3.1 Ηχογραφήσεις σε κυλίνδρους

Στη συγκεκριμένη σειρά ηχογραφήσεων περιλαμβάνονται τέσσερις ηχογραφήσεις τραγουδιών του Παναγιώτη Ρεσσόπουλου, οι οποίες είναι:

- (#663) Στη Ρούμελη
- (#693) Κερά Φροσύνη του Αλή Πασά¹⁴
- (#694) Αμανές
- (#700α) Χιώτισσα

Ο Ρεσσόπουλος υπηρετούσε στον Γ' Λόχο του Τάγματος Χωροφυλακής και ο Χάιζενμπεργκ έγραψε τη λέξη «Naxos» σε δύο από τα τέσσερα χειρόγραφα που συνοδεύουν τις ηχογραφήσεις (Εικόνες 1 - 3)¹⁵. Με δεδομένα όμως ότι δεν υπάρχει το επώνυμο «Ρεσσόπουλος» στη Νάξο, ούτε κατέστη δυνατόν να βρεθεί κάποιο στοιχείο στο νησί για τον συγκεκριμένο χωροφύλακα, ούτε επίσης τα τραγούδια που ηχογράφησε έχουν κάποια σχέση με τη Νάξο, εκτιμούμε πως είτε δήλωσε σκοπίμως διαφορετικό τόπο καταγωγής και διαμονής από τον πραγματι-

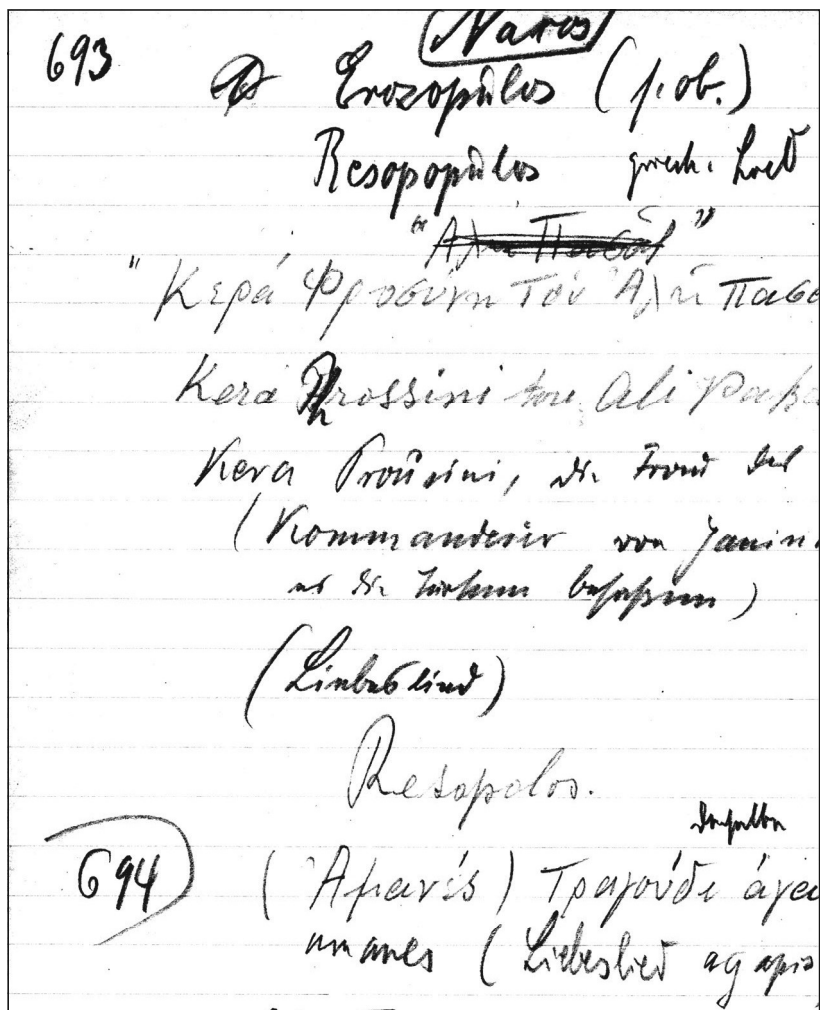
¹² Μ. Δραγουμής, «1917 Η πρώτη φωνογράφιση μουζουκίου», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 22/11/1998, όπου αναφέρει ότι άκουσε στο συνέδριο του 1997.

¹³ Βλέπε στο «Ρεμπέτικο Φόρουμ» <https://rembetiko.gr/> τα θέματα που είναι σχετικά με το Γκέρλιτζ και τις εκεί ηχογραφήσεις, ήδη από το 2003.

¹⁴ Ο συγκεκριμένος κύλινδρος αναφέρεται και στο διαδικτυακό εικονικό μουσείο του Ερρίκου Δελλαρόκα <https://naxianark.gr/collections/1917-%ce%ba%cf%85%cf%81%ce%ac-%cf%86%cf%81%ce%bf%cf%83%cf%8d%ce%bd%ce%b7-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%b1%ce%bb%ce%ae-%cf%80%ce%b1%cf%83%ce%ac%cf%82-%cf%84%cf%81%ce%b1%ce%b3%ce%bf%cf%8d%ce%b4%ce%b9/> (πρόσβασιμο 6/2/2025) και αποτέλεσε την αφορμή για την παρούσα ερευνητική εργασία.

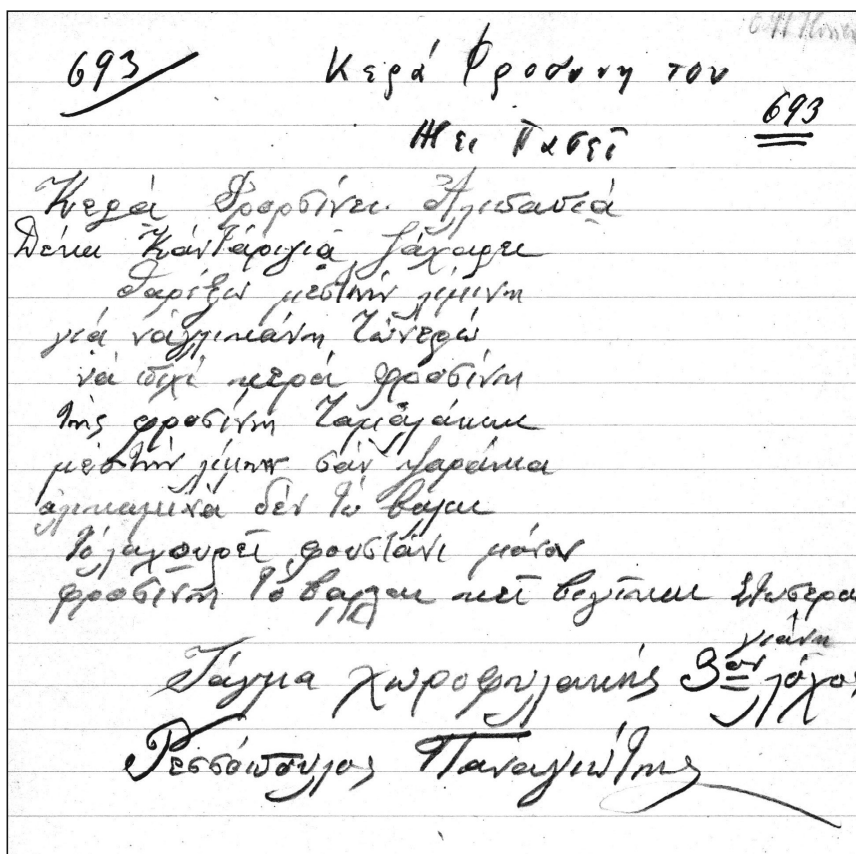
¹⁵ Οι Εικόνες 1, 2 & 3 αποτελούν παραχώρηση του Κωνσταντίνου Ανδρικόπουλου.

κό¹⁶ είτε υπηρετούσε στη Νάξο ως χωροφύλακας πριν από την κατάταξή του στο Δ' Σώμα Στρατού. Σε κάθε περίπτωση, η έρευνα γι' αυτήν την πτυχή συνεχίζεται.

Εικόνα 2: Χειρόγραφο του Χάιζενμπεργκ για τις ηχογραφήσεις του Ρεσσόπουλου #693 και #694.

¹⁶ Είναι αρκετές οι περιπτώσεις που οι στρατιώτες για προσωπικούς λόγους ανέφεραν ψευδείς τόπους καταγωγής και διαμονής. Οι αιτίες μπορούν να αναζητηθούν, μεταξύ άλλων, και στον κίνδυνο που ασθάνονταν σε συνθήκες εθνικού διχασμού, δεδομένου ότι οι περισσότεροι εξ αυτών ήταν πολιτικά «χαρακτηρισμένοι».

Εικόνα 3: Χειρόγραφο του Ρεσόπουλου για το τραγούδι #693.

3.2 Ηχογραφήσεις σε δίσκους

Στη συγκεκριμένη σειρά ηχογραφήσεων περιλαμβάνεται μια ηχογράφιση ενός παραμυθιού από τον Αντώνη Ζαφείρη εξ Απειράνθου. Πρόκειται για τον δίσκο με στοιχεία PK977 που ηχογραφήθηκε στις 16/7/1917 (Εικόνα 4)¹⁷. Το παραμύθι έχει τίτλο «Der schlaue geistliche», δηλ. «Ο κατεργάρης παπάς».

Το φύλλο ηχογράφησης αναφέρει τα ακόλουθα:

Φωνητική ηχογράφιση	PK977
Τοποθεσία	Γκέρλιτς
Ημερομηνία	16/7/1917

¹⁷ Η Εικόνα 4 αποτελεί παραχώρηση του Κωνσταντίνου Ανδρικόπουλου.

Ωρα	11:20
Είδος ηχογράφησης	Ηχογράφηση φωνής, Ο κατεργάρας παπάς, ελληνικό από τη Νάξο
Όνομα	Αντώνιος
Επώνυμο	Ζαφείρης
Έτος γέννησης	1894
Τόπος γέννησης	Απείρανθος
Γεωγραφικά στοιχεία	Νάξος, Νομός Κυκλάδων
Πού έζησε ως τα 6 έτη	Απείρανθος
Πού έζησε 7-20 ετών	Απείρανθος
Εκπαίδευση	Όχι
Σχολές φοίτησης	Ως στρατιώτης σε διάφορες
Καταγωγή πατέρα	Απείρανθος
Καταγωγή μητέρας	Απείρανθος
Μητρική γλώσσα	Ελληνική
Άλλες γλώσσες	Όχι
Ξέρει ανάγνωση	Όχι
Ξέρει γραφή	Όχι
Παίζει μουσικό όργανο	Όχι
Τραγουδάει ή παίζει Ευρωπαϊκή μουσική	Όχι
Θρήσκευμα	Ορθόδοξος
Επάγγελμα	Αγρότης
Κρίση του βοηθού	Πολύ λαμπερή φωνή, πολύ γρήγορος ρυθμός
Κρίση του κομισάριου	Δυνατή, λαμπερή, συγκεκριμένη και απαλή φωνή, ορθοφωνία και γρήγορη και καθαρή προφορά

Lfd. Nr.

PERSONALBOGEN

Lautliche Aufnahme Nr. *P. 1. 977* Ort: *Görlitz, Griechenlager*

Datum: *16.7.1917*

Zeitangabe: *11 Uhr 20 Min*

Dauer der Aufnahme: ..... Durchmesser der Platte: *27 cm*

Raum der Aufnahme: *Baracke 1*

Art der Aufnahme (Sprechaufnahme, Gesangsaufnahme, Choraufnahme, Instrumentenaufnahme, Orchesteraufnahme): *Der schlaue Geistliche*

Griechisch aus Naxos

Name (in der Muttersprache geschrieben): .....

Name (lateinisch geschrieben): *Safiris*

Vorname: *Antonios*

Wann geboren (oder ungefähres Alter)? *1894*

Wo geboren (Heimat)? *Apiranthos*

Welche größere Stadt liegt in der Nähe des Geburtsortes?

Kanton *Dyros* (Kreis) (Ujezd): *Apiranthos*

Departement — Gouvernement (Gubernija) — Grafschaft (County): *Naxos (Provinz): Kykladen*

Wo gelebt in den ersten 6 Jahren? *Apiranthos*

Wo gelebt vom 7. bis 20. Lebensjahr? *"*

Was für Schulbildung? *keine*

Wo die Schule besucht? *als Soldat in verschiedenen Garnisonen*

Wo gelebt vom 20. Lebensjahr?

Aus welchem Ort (Ort und Kreis) ^{Kreis} _{Bezirk} *Apiranthos* stammt der Vater?

Aus welchem Ort (Ort und Kreis) ^{Kreis} _{Bezirk} *"* stammt die Mutter?

Welchem Volksstamm angehörig?

Welche Sprache als Muttersprache?

Welche Sprachen spricht er außerdem? *Griechisch? keine*

Kann er lesen? *nein* Welche Sprachen?

Kann er schreiben? *nein* ^{griechisch} Welche Sprachen?

Spielt er ein ~~im Lager vorhandenes~~ Instrument aus der Heimat? *nein*

Singt oder spielt er ^{west-} ~~moderne~~ europäische Musikweisen? *nein*

Religion: *orthodox* Beruf: *Bauer*

Vorgeschlagen von: 1. *A. Heisenberg*

2. *Wilh. Doegen*

Beschaffenheit der Stimme:

1. Urteil des Fachmannes (des Assistenten): *Sehr helle Stimme, sehr schnelles Tempo*

2. Urteil des Kommissars: *gez. A. Heisenberg*
kräftige helle bestimmte Stimme mit deutlicher weicher Konsonanz und schneller fließender Aussprache. gez. Wilh. Doegen

Εικόνα 4: Το αρχείο ηχογράφησης του Α. Ζαφείρη.

3.2.1. Το παραμύθι

Σημειώνουμε πως ο τίτλος του παραμυθιού ίσως να είναι αυθαίρετος, καθώς είναι πιθανόν να γράφτηκε από τους Γερμανούς υπεύθυνους της ηχογράφησης. Ακολουθεί η όσο το δυνατόν ακριβής απομαγνητοφώνηση της ηχογράφησης:

«Κόκκινη κλωστή δεμένη, στην ανέμη τυλιμένη, δώσ' της μπάτσο, κλώτσο να γυρίσει, την καλή μας συντροφιά να καλησπερίσει. Καλησπέρα βρε παιδιά!

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένας παπάς, τον οποίον τον είχε ο Δεσπότης τιμωρήσει να μην λειτουργά. Και αναγκάστηκε που είχε ένα βόδι όντεν εενήθηκε το Πάσχα να το πουλήσει να πάρει κι αυτός κάτι τις να φάει αυτές τσι όμορφες μέρες. Αυτός εντρέπονταν να το πουλήσει και τό 'δωκε τση παπαδιάς. Η παπαδιά ήπηρε το βόδι και πήγε από 'να μέρος που εκάθονταν τρεις σπανοί από του Ψυρρή. Και λέει: εγώ πουλώ ένα βόδι. Παπαδιά, αυτό που πουλάς δεν είναι βόδι, είναι τράος. Παιδιά μου, λέει, κοτζάμ βόδι και να μου λέτε πως είναι τράος; Φεύγει, πάει στον παρακάτω σπανό, τα ίδια τση λέει κι αυτός. Στον τελευταίο, πάλι τα ίδια τση λέει κι αυτός. Ντρέπεται η παπαδιά κι αναγκάστηκε και πουλά το βόδι για τράο τριάντα φράγκα. Παίρνει τα τριάντα φράγκα και πάει στον παπά. Ευλογημένη μου παπά, γιατί μου έδωσες τον τράο να τονε πουλήσω για βόδι; Λέει, τίνος τον πουλήσες; Λέει, στον Ψυρρή που κάθονται τρεις σπανοί. Ο παπάς παίρνει τα τριάντα φράγκα και πάει στον σαράφη και τα κάνει μια λίρα χρυσή. Και δανείζεται κι ένα τάληρο κι ένα δίφραγκο κι ένα φράγκο. Και πάει στο σπίτι ντου. Κι είχε ένα γομάρι. Και το βγάνει και τα χωρά ένα- ένα στον προκτό του γαϊδάρου ... και τον καβαλλικεύει και πάει στους σπανούς. Λέει καλησπέρα βρε παιδιά, λέει... Καλώς τον παπά. Λέει φέρτε ένα κρασί, φέρτε άλλο κρασί, ώστε ο παπάς εκουτσομέθυσε, ήκανε πως εκουτσομέθυσε. Ο γάδαρος επήγε να κατουρήσει και δεν εμπόριε κι άρχισε κι εγκάνιζε. Ο παπάς το κατάλαβε και πάει και βγάνει ένα ράσο το στρώνει. Οι σπανοί κοιτάζανε τον παπά τι φτιάνει. Αλλά είδανε το γαϊδάρο και χέζει, και κατουρεί μια λίρα, μετά ένα πεντόφραγκο, μετά ένα δίφραγκο και μετά ένα φράγκο. Αυτοί εθαμάζανε την αξία πού 'χε το χαιβάνι να χέζει λεφτά. Βρε παπά, θα μας δώσεις το γάδαρο. Παιδιά μου, ό,τι άλλο να σας δώσω, το γαϊδάρο όχι. Γιατί βρε παπά; Να μας τον δώσεις. Τέλος πάντων, μες τα υστερνά συμβιβάστηκε. Ο γαϊδαρος δεκαπέντε χιλιάδες δραχμές. Παίρνουν οι σπανοί το γάδαρο, παίρνει κι ο παπάς τα λεφτά. Ο παπάς έφυγε. Αυτοί εμεθύσανε πως εγελάσανε τον παπά και τον επήραν το γάδαρο. Βρίσκουνε καμιά δεκαριά οκάδες κριθάρι, το βάνουνε σε ένα αχούρι και ξεχάσανε να του βάλουνε νερό. Ο γάδαρος έφαγεν κι εφούσκωσε κι εμόφησε. Τη νύχτα σηκώνεται ο μικρός σπανός πάει στη χαραμάδα στη πόρτα και κοιτάζει τα μάτια του γαϊ-

δάρου και καρουλίζανε¹⁸. Κι ενόμιζε ότι είναι λίρες. Φεύγει όλο με χαρά και πάει. Βρε παιδιά, ο γαϊδαρος μας έχει γεμίσει το αχούρι λίρες. Σηκώνονται όλοι κι οι τρεις με μια χαρά, ο ένας μ' ένα τζιμπίλι ο άλλος με ένα φτυάρι κι ο άλλος μια ράμπα να πάνε να μαζέψουνε τα χρήματα. Αμπώθουν¹⁹ να ανοίξουνε την πόρτα δεν εμπορούσα, ενομίζανε ότι είναι όλο λίρες κι όλο αργυρά λεφτά. Βρε παιδιά, τώρα που θα τα βάνομε; Κάνει ο μικρός σπανός. Πρέπει να κάψομε τα χαρτονομίσματά μας και να βάλομε αυτά τα λεφτά πού 'ναι αργυρά μέσα. Λέει ο άλλος σπανός... Επαραδέχτησαν οι τρεις σπανοί, λέει μάλιστα να τα κάψομε. Κάβγουνε τα λεφτά ντονε, αμπώθουνε αντί να βρούνε λεφτά βρήκανε το γαϊδαρο ψόφιο. Και φύγανε να πάνε να βρούνε τον παπά να τονε σκοτώσουνε. Ο παπάς τό 'μαθε σι εψόφησεν ο γάδαρος. Και λέει τση παπαδιάς, αγόρασε δυο λαοί. Και λέει τση παπαδιάς, άμαν έρθουνε οι σπανοί, θα τονέ πεις πως είμαι σι 'αμπέλι. Κι εσύ... Κι εσύ θα μεγερέψεις το μεσημέρι μια κότα. Και το μεσημέρι που θά 'ρθομε με τσι σπανοί θα σου πω πως το ξέρεις και μαγέρεψες; Θα πεις το λαγό γιατί τον έχομε; Όπου έφυγεν ο παπάς πάσιν οι σπανοί. Λέει καλημέρα παπαδιά. Λέει καλώς τα παιδιά. Λέει πού είν' ο παπάς; Λέει σι 'αμπέλι. Λέει... πάνε στο παπά. Λέει καλημέρα παπά. Λέει καλώς τα παιδιά. Λέει να μας δώσεις τα λεφτά μας ειτάλλως θα σε σκοτώσομε. Κι εσείς παιδιά μου πρέπει να μου δώσετε το γαϊδαρό μου. Καλά μα τώρα που εψόφησε. Καλά θα σας τα δώσω. Θα να σας κάμω τραπέζι να σας ευχαριστήσω, όπως με ευχαριστήσατε κι εσείς. Λέει πως θα το ξέρει η παπαδιά να μεγερέψει. Πιάνει το λαγό και λέει να πας να πεις στην παπαδιά να σφάζει μια κότα να τη μαγερέψει...

Ζαφείρης Αντώνιος, Νομός Κυκλάδω, Χωρίο Απειράνθο, Νήσος Νάξος».

Είναι σημαντικό πως ο Ζαφείρης δεν κατάφερε να ολοκληρώσει το παράμυθι στο συγκεκριμένο χρόνο των 3:23 που επέτρεπε η χάραξη της επιφάνειας του δίσκου, παρότι μιλούσε αρκετά γρήγορα. Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον πως απέφυγε να χρησιμοποιήσει την ντοπιολαλιά της Απειράνθου, αλλά προσπάθησε να μιλήσει όσο το δυνατόν με «λόγια» εκφορά, έτσι ώστε να είναι κατανοητός από ένα πολυπληθέστερο κοινό που θεωρούσε ο ίδιος πως δεν θα καταλάβαινε τους ιδιοματισμούς του συγκεκριμένου χωριού. Χαρακτηριστικά παρατηρούμε ότι προσπαθώντας να αποφύγει την λέξη «άδαρος» που στην απεραθίτικη διάλεκτο είναι το γαϊδούρι, άλλοτε λέει «γάδαρος» και άλλοτε «γαϊδαρος». Αντί για «ευτός», λέει «αυτός», αντί «εθαρρούσα», «ενομίζανε», αντί «εδιάηκε», «επήγε» κοκ. Πολλές φορές, όμως, χρησιμοποιεί απεραθίτικες λέξεις, πιθανώς επειδή δεν μπορεί να τις αντιστοιχίσει με λέξεις της νεοελληνικής ή επειδή του ξεφεύγουν. Για παράδειγμα «καρουλίζανε», «αμπώθουνε», «καβαλικεύγει» κ.λπ. Επίσης, η προσπάθεια μετατροπής των ιδιοματισμών της Απειράνθου στα νέα ελληνικά

---

¹⁸ Γούρλωναν.

¹⁹ Σπρόχνουν.

πολλές φορές οδηγεί σε μερική μετατροπή των λέξεων. Για παράδειγμα, το απεραθίτικο «μαερένεις» το μετατρέπεται σε «μαγερένεις» (προσθέτει δηλαδή απλώς το «γ»), ώστε να γίνει κατανοητό) και όχι σε «μαγειρένεις». Θεωρούμε πως η συγκεκριμένη προσπάθεια μετατροπής του γλωσσικού ιδιώματος σε μια εν μέρει κατανοητή υβριδική γλώσσα, εκείνη την εποχή και κάτω από αυτές τις συνθήκες, δεν αποτελούσε την εξαίρεση αλλά τον κανόνα, αφού υπήρχε η ανάγκη επικοινωνίας ανθρώπων με εντελώς διαφορετική ντοπιολαλιά από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το φαινόμενο πιθανόν να ήταν εντονότερο λόγω του νεαρού της ηλικίας των στρατιωτών, συχνά της έλλειψης βασικής σχολικής εκπαίδευσης και της απουσίας επικοινωνίας των κατοίκων των χωριών με άλλους πληθυσμούς, γεγονός που συντελούσαν στην απουσία εμπειρίας χρήσης της νεοελληνικής. Τέλος, στην ανάπτυξη του φαινομένου σίγουρα έπαιξε σημαντικό ρόλο και η συνεχής παραμονή και τριβή με γλωσσικά ετερόκλητες ομάδες στρατιωτών κατά την διάρκεια της στρατιωτικής θητείας και ειδικά στο πλαίσιο της αιχμαλωσίας στο Γκέρλιτς. Παρόμοιο φαινόμενο συναντούμε σε αρκετές παλιές, αλλά και νεότερες, ηχογραφήσεις λαογραφικού ενδιαφέροντος στ' Απεράθου, που έγιναν κυρίως από μη απεραθίτες λαογράφους. Από ανθρώπους δηλαδή που ο αφηγητής θεωρούσε πως δεν θα κατανοήσουν πλήρως τα λεγόμενά του ή θα εκθέσουν την καταγραφή αυτή σε ένα ευρύτερο κοινό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι καταγραφές της Patricia Getz, σε αποστολή της Ακαδημίας Αθηνών στ' Απεράθου το 1963,²⁰ όπου εκεί αποφεύγεται πολύ συχνά ακόμη και η χρήση του ιδιαίτερου «λ» που απαντάται στην απεραθίτικη ομιλία, κάτι που συμβαίνει και στην ηχογράφιση του Ζαφείρη²¹.

Το παραπάνω παραμύθι καταγράφεται ως φιλωτίτικο από τον Κωνσταντίνο Α. Ψαρρά με τίτλο «Οι τρεις σπανού», όπως «το αφηγήθηκε η γιαγιά [του συγγραφέα] Ευφροσύνη Σουλή (Φρόσω του Γαλλικού), που το είχε ακούσει σαν παιδάκι από τη μητέρα της»²². Σύμφωνα με την παραλλαγή αυτή, μετά τον γάιδαρο που βγάζει φλουριά και το λαγό-αγγελιοφόρο, ο πανούργος παπάς ξεγελά άλλη μια φορά τους τρεις σπανούς με όργανο την παπαδιά, αλλά και έναν αθώο άγνωστο βοσκό που καταλήγει στο βυθό της θάλασσας προκειμένου να γλυτώσει για άλλη μια φορά ο παπάς. Πέραν της Νάξου, το παραμύθι αυτό απαντάται σε πολλά μέρη της Ελλάδας, καθώς το μοτίβο των «τριών σπανών» είναι αρκετά σύνθετες, είτε ως τραγούδι²³ είτε ως διήγηση. Σε γενικές γραμμές, το βασικό μοτίβο του παραμυθιού έχει καταγραφεί αρκετές φορές και σε διάφορα μέρη²⁴. Σύμφωνα με το κεντρικό αυτό μοτίβο, ένα

²⁰ Το Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών οργάνωσε διάφορες αποστολές καταγραφής λαογραφικών μαρτυριών, αλλά και ηχητικού υλικού, σε όλη την Ελλάδα. Οργανώθηκαν διάφορες αποστολές και στη Νάξο, μεταξύ των οποίων αυτή της Πατρικίας Γκετς (Patricia Getz) το 1963 (Αριθμός ταινιών: 536 -27 κομμάτια-, αριθμός χειρογράφου: 2776).

²¹ Το χαρακτηριστικό απεραθίτικο «λ» του ξεφεύγει λόγω ταχύτητας. Το συναντούμε μόνο μία φορά στην φράση «...κι όλο αργυρά λεφτά».

²² Η καταγραφή έγινε στην σελίδα του Facebook με τίτλο «Παλιό Φιλώτι», <https://www.facebook.com/share/p/18Y24BbFyY/?mibextid=WC7FNe> (προσβάσιμο 11/11/2024).

²³ Η Δόμνα Σαμίου το κατέγραψε ως «σκοπτικό Θράκης» (<https://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=384>), ενώ ως τραγούδι υπήρχε και στο *Ανθολόγιο για τα παιδιά του Δημοτικού*, μέρος δεύτερο, ΟΕΔΒ).

²⁴ Για παράδειγμα, στην Κρήτη (Αγλαΐα Κυρμιζάκη, *Παραμύθια από την Κρήτη*, Νοβόλι, Αθήνα 2011), στα

ζευγάρι ηλικιωμένων αρχικώς εξαπατάται από τους τρεις σπανούς και στη συνέχεια ο άνδρας ανταποδίδει την απάτη στο πολλαπλάσιο με τη συνέργεια της συζύγου του και τη βοήθεια των λαγών και άλλων ζώων. Η εκδοχή τού Α. Ζαφείρη υπήρχε στην Απείρανθο άλλοτε με πρωταγωνιστή τον παπά και άλλοτε τον Ναστρεντίν Χότζα. Ενδιαφέρον, τέλος, είναι πως οι τρεις σπανοί τοποθετούνται στου Ψυρρή, συνοικία στην οποίαν κατοικούσε και δραστηριοποιούνταν μεγάλο πλήθος Αξωτών, καθιστώντας την έτσι κάτι ως κέντρο της ναζιακής αποδημίας στην Αθήνα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα²⁵.

3.2.2. Βιογραφικά στοιχεία για τον Αντώνη Γεωρ. Ζαφείρη

Ο Αντώνης Ζαφείρης γεννήθηκε στην Απείρανθο της Νάξου το 1894. Οι γονείς του ήταν ο Γεώργιος Νικ. Ζαφείρης (Καρατζογιώργης) και η Κυριακή Αντ. Κατσουρού. Ήταν το δεύτερο παιδί της οικογένειας μετά τον μεγαλύτερο αδελφό του Νικόλα και πριν από τα αδέλφια του Γιάννη και Ειρήνη. Τα παιδικά του χρόνια τα έζησε στην Απείρανθο δίπλα στον πατέρα του που ήταν γεωργοποιμένας, χωρίς να λάβει ποτέ τη βασική σχολική εκπαίδευση. Το 1915, σε ηλικία 21 ετών, κατατάσσεται στον ελληνικό στρατό. Το 1916 υπηρετώντας στο Δ' Σώμα Στρατού, φτάνει αιχμάλωτος στο Γκέρλιτς και τον Ιούλιο του 1917 η αφήγησή του ηχογραφείται από την ομάδα του Heisenberg.

Το 1919, μαζί και με άλλους Ναζιώτες, επιστρέφει από την τριετή αιχμαλωσία του στο Γκέρλιτς ακολουθώντας μάλλον το πολυήμερο ταξίδι με τρένο των τελευταίων αιχμαλώτων²⁶: Γκέρλιτς – Αυστρία – Ουγγαρία – Σερβία – Ρουμανία, όπου από το λιμάνι της Κωσταντζας αναχωρούν με πλοίο από την Μαύρη Θάλασσα προς τα στενά του Βοσπόρου. Το πλοίο σταματά για κάποιες μέρες στην Κωνσταντινούπολη και εκεί ο Αντώνης Ζαφείρης γνωρίζει την συγχοριανή και μέλλουσα σύζυγό του Ανέζα, το γένος Πέτρου Μπουγιούκα. Το ταξίδι συνεχίζεται μέσω της θάλασσας του Μαρμαρά μέχρι την Ελλάδα.

Ακολουθεί απόσπασμα από αδημοσίευτη συνέντευξη, της Ανέζας Ζαφείρη (γεν. 1900) στον εγγονό της Αντώνη Δημ. Καραπάτη την δεκαετία του 1970:

«Το παλαιό καιρό ήτονε οι κακόμοιροι οι ανθρώποι φτωχοί και αντίς να ξενιτεύουντεν οι γονείς, εξενιτεύουντα τα παιδιά. Και ήρθεν η Κλούδαινα στο χωριό και λέει στη μάνα μου «δω μου τ' Ανεζάκι να το πάρω» (σ.σ.: στην Πόλη) κι εξελόγιασε τη μάνα μου και με πήρε δώδεκα χρονώ. Κι ήμου μικράκι κι είχα μια ιαιά²⁷τη Ιατρογιώγαινα στην Πόλη και με λυπούντανε να

Γρεβενά (Α. Χ. Τσιάτα., *Παραδόσεις, ήθη, έθιμα, μύθοι, παραμύθια, ιστορίες και τραγούδια της περιοχής των Γρεβενών*, Γρεβενά, 1998) και στις Σέρρες (https://www.youtube.com/watch?v=-dK3Zdk_k, προσβάσιμο 6/2/2025).

²⁵ Ιδιαίτερα η περιοχή περίξ του Ι.Ν. της Γέννησης του Χριστού στην οδό Χριστοκοπίδη, όπου ήταν συγκεντρωμένοι πάρα πολλοί Φιλωτίτες. Εκεί εδρεύει και σήμερα ο Σύλλογος Φιλωτιτών.

²⁶ Όπως περιγράφεται στο ημερολόγιο του έλληνα αιχμαλώτου Κώστα Μαργαριτούλη, που ακολούθησε μάλλον την ίδια πορεία.

²⁷ (γ)ια(γ)ιά στην απεραθίτικη διάλεκτο είναι η θεία.

πάω σε ξένο σπίτι και με πήρε και μέ 'χε δύο χρόνια στο σπίτι τ'η. [...] Όντεν ήμεστα²⁸ στην Πόλη, ήρθεν ένα μπαπόρι από τη Γερμανία και μας επήρανε τελέφωνο και λένε, λέει ήμεστα Απεραθίτες μες το μπαπόρι κι όποια κορίτσα θένε νά 'ρθουνε να μας εδούνε. Και λέει μου λοιπό η Ανεστασά²⁹ λέει, θες λέει νά 'ρθεις κι εσύ; Λέω αμέ... λέω εσύ θα πας με το Κατερινάκι του Μπαρδανονικόλα και δε θα πάρεις εμένα. Κι εδιάημα³⁰ λοιπό στο μπαπόρι και μιλούμα και ήτονε ο Σαρρογιώργης εκεί. Ο Σαρρογιώργης λοιπό ήθελε την Ανεστασά μας. Και πάει λοιπό ο Σαρρογιώργης κάτω και φέρνει κάμποσες γαλέτες μεγάλες. Και ήφερε λοιπό ολωνώ κι εμένα δεν ήδοκε. Κι ήτονε λοιπό κι ο πάππος εκεί και σηκώνεται και λέει μα γιατί λέει την Ανέζα την επροσβάλετε; Και πάει λοιπό κάτω και μου φέρνει εμένα πιο πολλά παρά... Είπε μου λέει, μα γνωρίζεις με; Μα δεν είσαι εσύ λέω πού 'χετε στον Κανάκη το προβόλι κι είχε τη σκυιά μέσα; Λέει ναι. Λέω είσαι τση Κορδονοπούλας³¹; Λέει ναι, λέει του Καρατζοϊώργη³² γιός είμαι. Λέω κι εώ λέω 'μαι του Μπουγιουκοπέτρου. Λέει ναι, λέει σας εγνώρισα. Και μόλις ήρθε κάτω (σ.σ.: στην Απειράνθο) ήρθε και με ύρεψε³³. Και με βάλανε δα και παντρεύτηκα στο 20».

Ο Αντώνης Ζαφείρης, αφού παντρεύεται στα τέλη του 1920, επιστρατεύεται εκ νέου στον ελληνικό στρατό ως ιππέας και συμμετέχει στην Μικρασιατική εκστρατεία. Στην επιστροφή, πίνει μολυσμένο νερό και προσβάλλεται από εχινόκοκκο. Ακολουθεί απόσπασμα από την ίδια συνέντευξη:

«Όντεν³⁴ εΐνηκεν η επιστράτευση, τότε κι εστράφησα,³⁵ ήτονε ιππέας ο πάππος και ήβρε τον γιατρό τον Ματζουράνη³⁶ στον δρόμο και τον ελυπήθηκε και του λέει, λέει γιατρέ εώ μπορώ να πορπατώ και πάρε απή σου³⁷ τ' άλογο μου νά... ναι... Και το πήρε λοιπό και... αλλά κατεβαίνανε με το δάσκαλο το Σακελλάριο κι εδιάησα κι ήπιανε μια υχιά νερό απάνω σ' ένα γκρεμναράκι. Ήτονε πολύ κουρασμένοι κι ήπιανε μια υχιά νερό κι επάθανε... ερρωστήσανε κι οι δυο³⁸... αλλά δεν το ζέραμεν εμείς που θελε³⁹ να παίρνω σύνταξη... εε και εστράφησαν εδά κι ήρθανε στη... αλλά επορπατούσα πια μέρες... από στεριά κατέβησα και μέχρι πο διάησα⁴⁰... το χε ο Ματζουράνης τ' άλογο... εε όσο καιρό ήτονε ο πάππος αρρωστημένος ήρχουντάνε ο γιατρός με όλη ντου την όροξη. Λέει εκείνος λέει μ' έσωσε λέει στον πόλεμο κι εώ θα βαριόμαι νά

²⁸ Ήμασταν.

²⁹ Η μεγαλύτερή της αδελφή, που ήταν κι εκείνη στην Πόλη μαζί της.

³⁰ Πήγαμε.

³¹ Κορδόνηδοι ήταν το παρωνύμιο της οικογένειας της μητέρας του.

³² Καράτζηδοι ήταν το παρωνύμιο της οικογένειας του πατέρα του που το κληρονόμησε κι εκείνος.

³³ Και οι δυο τους επέστρεψαν στην Απειράνθο το 1920.

³⁴ Όταν.

³⁵ Επέστρεψαν.

³⁶ Ήταν ο γιατρός της Απειράνθου εκείνη την εποχή.

³⁷ Εσύ.

³⁸ Ο Δημήτριος Ι. Σακελλάριος έφυγε το 1946 χτυπημένος από την εχινόκοκκική νόσο.

³⁹ Που θα.

⁴⁰ Που εδιάησα, δηλ. που διάβηκαν.

ῥθω να σας (ε)δώ; Και κάθε που θε ν' αρρωστήσει ο πάππος, ήρχουντάνε μοναχός του».

Επιστρέφοντας από την Μικρασιατική εκστρατεία και ενώ η εχινοκοκκική νόσος δεν έχει ακόμη αρχίσει να εμφανίζεται, αποκτά με την Ανέζα πέντε παιδιά: την Κυριακή, τον Γιώργη, τον Πέτρο, το Νικόλα και την Ειρήνη. Είναι «άξος» και «προκομμένος» και φτάνει να έχει μέχρι 300 ζα και πρόβατα μόνο με την βοήθεια των μικρών αγοριών του, πριν καταπέσει από την νόσο. «Άνθρωπος της παρέας και του πιστού», «έξυπνος», «λεβέντης» και «ετοιμόλογος» είναι οι χαρακτηρισμοί ανθρώπων που τον γνώρισαν ή έχουν ακούσει για εκείνον. Γύρω στο 1933 η νόσος αρχίζει να γίνεται εμφανής. Τα επόμενα χρόνια καταπέφτει εντελώς, ώσπου γύρω στο 1942 φεύγει από τη ζωή σε ηλικία 48 χρονών, αφήνοντας, μέσα στην Ιταλογερμανική Κατοχή την γυναίκα και τα πέντε μικρά του παιδιά.

Απόσπασμα από την ίδια συνέντευξη της Ανέζας Ζαφείρης στον εγγονό της Αντώνη Καραπάτη:

«Πριν απεθάνει ο πάππος είχαμε 300 ζα και πρόβατα... και ύστερα οι Ιταλοί τα παίρνανε πέντε - πέντε, πέντε - πέντε... οι κλέφτες... ο πάππος ήτονε αρρωστημένος... ο Γιώργης ήτονε μικρός... τέλος πάντω όντεν επέθανεν εκείνος κι ύστερα πομείνανε καμιά τριανταριά κεφάλια...».

Εικόνα 5: Ο Αντώνης Ζαφείρης πάνω στο άλογό του κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, στο Αφιόν Καραχισάρ το 1921.

Απόσπασμα από ανέκδοτη συνέντευξη του Νικόλα Αντ. Ζαφείρη στον Γιάννη Γ. Αντωνίου το 2016:

«Είχαμε σε μια περιοχή τα ζα και λεγότανε Αννάκια... εε και όντεν επέθανεν ο αφέντης⁴¹ μου είπε η Κυριακή της Κορρεδονορήνης ένα μοιρολόι:

Δεν θα ζαναπάς στ' Αννάκια

Ντόνη με τα κοπελάκια⁴²

Ημεστα κοπελάκια... το Πετράκι, ο Γιώργης κι εώ.»

Τα πέντε του παιδιά επιβιώνουν στις δύσκολες συνθήκες τις Κατοχής. Τα αγόρια πάνε βοσκοί στον Τζορμπά⁴³ και η μάνα τους δουλεύει ραπτομηχανή. Μετά την Κατοχή, οι καταστάσεις αποκτούν μια κανονικότητα. Τα πέντε παιδιά μεγαλώνουν, κάποιοι φεύγουν για την Αθήνα και όλοι τους παντρεύονται και κάνουν οικογένειες. Τα τρία του αγόρια αποκτούν από ένα αγόρι ο καθένας, που ακούει στο όνομα Αντώνης Ζαφείρης.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία αυτή παρουσιάσαμε την παλιότερη ηχητική καταγραφή λαογραφικού ενδιαφέροντος που είναι σχετική με τη Νάξο. Στο Γκέρλιτς της Γερμανίας ηχογραφήθηκαν ο Αντώνης Ζαφείρης εξ Απειράνθου να διηγείται ένα παραμύθι σε δίσκο 78 στροφών και ο Παναγιώτης Ρεσσόπουλος να τραγουδά τέσσερα τραγούδια, γραμμένα σε κυλίνδρους. Για τον δεύτερο, διατηρούμε ανοιχτή την έρευνα σχετικά με καταγωγή του και τη σχέση του με το νησί.

Σχετικά με την ηχογράφιση του Ζαφείρη, αυτή αφορά σε ένα παραμύθι από την Απειράνθο. Είναι ενδιαφέρον πως η Νάξος απουσιάζει από τις ηχητικές καταγραφές λαογραφικού ενδιαφέροντος (τραγούδια, νανουρίσματα, μοιρολόγια, παραμύθια, δείγματα ομιλίας) μέχρι το 1952, οπότε και επισκέφθηκε το νησί ο James Notopoulos⁴⁴, ενώ οι πρώτοι δίσκοι 78 στροφών με τραγούδια της Νάξου κυκλοφόρησαν το 1955. Έτσι, η ηχογράφιση αυτή αποκτά μεγάλη αξία όχι μόνο λόγω παλαιότητας και μοναδικότητας αλλά γιατί είναι ό,τι αυθεντικότερο υπάρχει αναφορικά με τον λαϊκό πολιτισμό του νησιού.

Συμπερασματικά, η καταγραφή αυτή υπογραμμίζει πως ένας αγροτοποιομένος, χωρίς γραμματικές γνώσεις, όχι μόνο δεν διστάζει να μιλήσει στο μηχάνημα ηχογράφησης, αλλά έχει μεγάλη άνεση, ταχύτητα, καλή, καθαρή άρθρωση

⁴¹ Πατέρας.

⁴² Κοπελάκια είναι τα μικρά αγόρια.

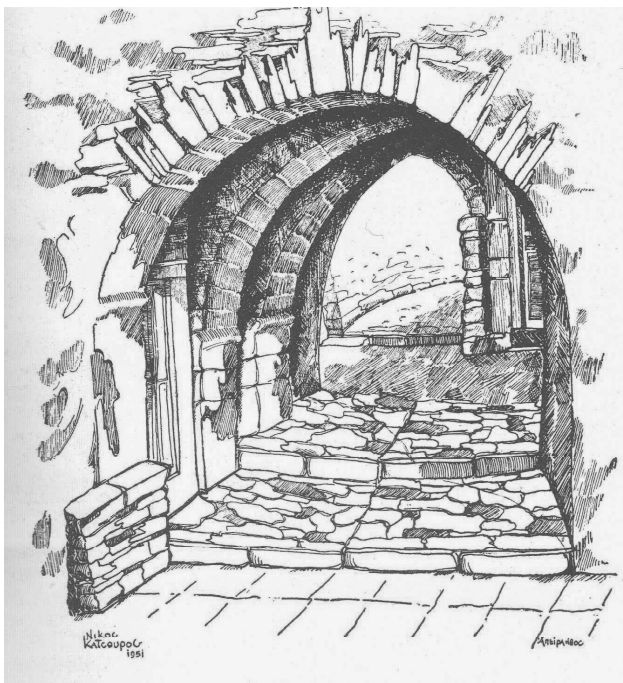
⁴³ Συγγενής τους μεγαλοβοσκός.

⁴⁴ Αμερικανός ελληνιστής, ελληνικής καταγωγής, καθηγητής στο Κολλέγιο Trinity των Η.Π.Α. Κατέγραψε, μεταξύ άλλων, σαράντα έξι (46) τραγούδια, απεραθίτικα μοιρολόγια και νανουρίσματα, στην Απειράνθο, αλλά και την Αθήνα. Οι ηχογραφήσεις αυτές απόκεινται στις βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Harvard και του Αμερικανικού Κογκρέσου.

και σαφήνεια λόγου⁴⁵. Επιπλέον, χρησιμοποιεί σε διάφορα σημεία λόγιες λέξεις, ίσως επειδή οι λαϊκές εκδοχές τους να μην ακούγονταν και πολύ «καθώς πρέπει». Συμπεραίνουμε πως όλα αυτά τα στοιχεία αντανακλούν την ευρύτερη κατάσταση της κοινωνικής μόρφωσης στην Απείρανθο των αρχών του 20ού αιώνα, που δείχνει να ήταν ξεχωριστή και υψηλού επιπέδου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς θέλουν να ευχαριστήσουν ιδιαίτερα τον Κωνσταντίνο Ανδρικόπουλο για την παραχώρηση του απαραίτητου για την εργασία πρωτογενούς υλικού, τον Κώστα Θεολόγου για την παρότρυνση στη συγγραφή και τις αρχικές του παρατηρήσεις, καθώς και τον Βασίλη Φραγκουλόπουλο για τη βοήθεια στη γλωσσική επιμέλεια του κειμένου.

---

⁴⁵ Παρατηρούμε λίγα κομψάσματα στη ροή του λόγου του, κυρίως σε λέξεις που προσπαθεί να αποφύγει το απεραθίτικο γλωσσικό ιδίωμα, έτσι ώστε να γίνουν κατανοητές από το ευρύτερο κοινό.